

МЕНЕДЖМЕНТ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ІСЛАМСЬКОЇ ТА КАТОЛИЦЬКОЇ СПІЛЬНОТ

Розглянуто проблеми розвитку мусульманського та католицького релігійного туризму в сучасній Україні. Висвітлено специфіку менеджменту релігійного туризму в секулярному постатеїстичному суспільстві.

Ключові слова: релігійний туризм, менеджмент, іслам, католицтво, Україна.

Рассмотрены вопросы развития мусульманского и католического религиозного туризма в современной Украине. Проанализирована специфика менеджмента религиозного туризма в секулярном постатеистическом обществе.

Ключевые слова: религиозный туризм, менеджмент, ислам, католичество, паломничество.

The issues of formation and development of religious tourism in Ukraine are explored. The specificity of the management of religious tourism in the postatheist society is discovered.

Key words: management, religious tourism, Islam, Catholic Church, Ukraine.

Актуальність теми визначається тим, що в сучасній Україні немає наукових досліджень католицького й ісламського релігійного туризму на тлі бурхливого розвитку відповідного руху в означених громадах.

Відродження релігійності в незалежній Україні є загальним процесом, проте щодо ісламу та католицтва можна говорити про подібність певних специфічних рис. Перша — відродження обох релігій відбувається насамперед у межах етнічного середовища (татари та поляки, відповідно), згодом універсальність релігій спричиняє поповнення громад неофітами різних етнічних груп. Друга — і для мусульман, і для католиків України характерна значна кількість іноземців серед лідерів релігійних громад, що полегшує формування у віруючих більшої відкритості до інших культур та усвідомлення всесвітнього статусу відповідної релігії. Процеси, пов'язані з розвитком паломницького руху і релігійного туризму загалом, дещо подібні, але мають певні специфічні відмінності.

Мета статті — проаналізувати специфіку розвитку релігійного туризму серед католиків та мусульман сучасної України. Для досягнення мети необхідним є вирішення таких завдань: виокремлення основних різновидів релігійного туризму в Україні (на прикладах відповідних громад); висвітлення ролі паломництва для релігійного духовного життя; опис основних напрямів паломництва; визначення специфіки організації релігійного туризму для католицтва й ісламу.

Такі компаративні студії є нові для наукової думки України, тому дослідження базуються, передусім, на публікаціях ЗМІ відповідних релігійних громад («Аль-Раїд», «Умма», «CREDO»), спогадах учасників паломництв, програмах паломницьких центрів.

1. Релігійний туризм серед мусульман України. Для мусульман України може йтися про два різновиди подорожей, пов'язаних з релігією — паломництва (хадж, умма, прощі до святинь) та суто туристичні мусульманські подорожі, з яких почнемо розгляд.

Якщо проаналізувати основні мотиви туристичних подорожей мусульман, то можна зазначити, що вони породжують декілька різновидів туризму.

1) Культурно-історичний. Для України це, передусім, історичні мечеті Криму, Кам'янець-Подільського, Одеси, Причорномор'я тощо. Наразі в Україні немає комерційних турів, які задовольняли б ці потреби, і споживачам доводиться організовувати туристичні подорожі самостійно. Тому культурно-історична форма ісламського релігійного туризму розвивається радше як волонтерський рух. З одного боку, це сприяє розвитку міжособових комунікацій між мусульманами різних регіонів, з іншого — рівень екскурсій та сам факт їх наявності безпосередньо пов'язані з волею та існуванням вільного часу в конкретних осіб. Виняток становлять палацовий комплекс Бахчисарая, музей Ізмаїла Гаспринського в Сімферополі тощо.

Окремими проблемами є відсутність фондів для відбудови зруйнованих у часи СРСР мечетей, медресе, цвинтарів, відновлення історичної пам'яті, розробки хронотопічної карти історії мусульман України.

2) Сімейний туризм. Протягом історії мусульмани України неодноразово переселялися до інших країн (добровільно, під загрозою загибелі, примусово). Після здобуття Україною незалежності розпочалися зворотні міграційні процеси. Унаслідок цих переміщень сімейні подорожі (з відповідними екскурсіями по місцях, пов'язаних з історією мусульман) охоплюють широкий ареал — Туреччина, Казахстан, Поволжя, Санкт-Петербург, Москва, міста Криму та ін. Сімейний туризм сприяє розвитку міжособистісних зв'язків, посилює позадержавні комунікації між мусульманами, сприяє налагодженню альтернативних до ЗМІ каналів інформації про поточні події, тощо.

3) Освітній туризм. На території України діє лише один ісламський університет, а рівень викладання в релігійних школах забезпечує мінімальні базові знання з ісламу. Водночас, зростає релігійна самосвідомість, яка потребує зокрема здатності реагувати на виклики сучасності відповідно до настанов ісламу. Виникає необхідність в освічених релігійних лідерах, здатних не лише реагувати на загрози з боку світського світу, але й не допустити зростання релігійного екстремізму. І оскільки на теренах України здобути поглиблену релігійну освіту неможливо, мусульмани роблять це в університетах

Єгипту, Тунісу, Сирії, Лівії та в інших країнах, де існують державні й університетські стипендіальні фонди для мусульман з немусульманських країн.

Паломництва. Згідно з приписами ісламу, мусульманин має за життя, якщо в нього є така можливість, здійснити хадж — подорож до Кааби з виконанням релігійних ритуалів з 9 по 13 дні місяця Зульхіджа. Рівень економічного добробуту більшості мусульман України є недостатнім для того, щоб здійснити хадж, але благодійна допомога із-за кордону надає можливості змінити такий стан речей на краще (ідеться і про діяльність благодійних організацій, і про допомогу королівського дому Саудівської Аравії). Виїзд на хадж організовується винятково для мусульман, і лише незначна частина сповідників ісламу з України може взяти участь у цій події, проте розвиненість комунікацій у громадах, наявність двох друкованих усеукраїнських мусульманських газет і мережі Інтернет сприяють тому, що враження від хаджу цієї невеликої групи людей (158 осіб у 2013 р.) стають відомі переважній більшості свідомих мусульман. За часів Російської імперії влада періодично забороняла хадж (аргументуючи це небезпекою інфекційних захворювань), а інколи подеколи використовувала для збирання розвідницьких даних [2, с. 8]. За часів СРСР хадж було повністю заборонено. У 1932 р. міністр закордонних справ Саудівської Аравії під час візиту до Москви запропонував забезпечення хаджу для 10-15 тис. мусульман СРСР щорічно, проте цю пропозицію не було підтримано [2, с. 8]. «У 1945 р. в Радянському Союзі практика паломництва мусульман була відновлена, але в хадж щорічно відправлялося всього 20-25 осіб. Таке становище зберігалося до 1989 р... У 1990 р... в аеропорт Джидда... прибуло відразу 1525 паломників» [2, с. 8]. Щоправда, наразі невідомо, скільки з них походило з України.

Якщо першою проблемою хаджу для громадян України є бідність, то другою тривалий час була відсутність організації, здатної представляти всіх мусульман і отримувати квоти на хадж, пропонувані СА. Так, з 1997 р. організація хаджу з України відбувалася в межах діяльності фонду «Крим — 2000», Меджлісу, менших організацій. Протиріччя між ними призвели до того, що у 2001 р. мусульмани з України зовсім не потрапили в хадж. Це зумовило діалог мусульманських організацій, і 2002 р. вже 111 мусульман вирушило в паломництво. З 2004 р. до роботи з організації хаджу долучається «аль-Раїд». Проте протиріччя між мусульманськими організаціями України призвели до того, що зрештою за участі Міністерства хаджу Саудівської Аравії створено Раду духовних управлінь і центрів мусульман України, завданням якої і є перерозподіл між іншими організаціями місць для участі в паломництві, квоти ж місць для України загалом, як і раніше, визначає Міністерство хаджу Королівства Саудівської Аравії [5].

Узгоджені квоти учасників, невелика кількість мусульман, котрі щорічно беруть у ньому участь, чітка програма хаджу не потребують посередництва туристичних операторів.

В ісламській культурі, крім хаджу, є ще два різновиди паломництва — умра (аналогічний хаджу релігійний ритуал, який відрізняється від нього, передусім, часом виконання), та подорож до поховань видатних мусульман (наприклад, Інкерманський азис (могила шейха Якуб-ефенді), гробниці Гази Мансура та Мелек Гайдера в Бахчисараї, Кирк-Азис (сорок святих), розташований поблизу села Кая-Асти, північніше селища Зуя неподалік від Сімферополя, Салгір-Баба на околиці Сімферополя, азиси невідомого святого на березі Мойнакського солоного озера в Євпаторії та в селищі Гурзуф [4, с. 215]. Дві останні святині мають загальномусульманське значення — згідно з легендою, гробниці в Бахчисараї належать мусульманам, які особисто знали пророка Мухаммада. Основна ж проблема таких паломництв — святині в радянські часи були зруйновані і робота щодо їх відновлення, популяризації та створення до них полегшеного доступу і досі не здійснюється.

Стосовно умри необхідно зазначити, що зі сторони комерційних структур робота в цьому напрямі не ведеться, тому мусульмани організовують паломництво самостійно або за посередництвом громад. Кількість мусульман, які щорічно вирушають в умру, є незначною (приблизно 100 осіб). Перспективним є створення відповідного проєкту із залученням іноземних інвестицій (це дозволить більшості мусульман України ознайомитися з країнами Близького Сходу, сприятиме розвитку транспортного сполучення із цим напрямом, створить психологічний клімат для туристичних подорожей мусульманським світом).

Щодо паломництва до мусульманських святинь за кордоном, то основні проблеми розробки цього сектора релігійного туризму — відносно незначна кількість мусульман в Україні, упередженість щодо ісламу в представників бізнес-структур, незначний рівень матеріального добробуту більшості мусульман та ін. Хоча консолідованість мусульманських громад, можливість залучення іноземних фондів (як для розробки програм, так і фінансування подорожей), принципова новизна цього напрямку були б доцільним доповненням до загальної діяльності туристичних операторів. Але слід усвідомлювати, що для успішного функціонування проєкту необхідним є знання додаткової специфічної інформації — про іслам, мусульманські культури світу, специфіку проявів релігійності, місця поклоніння й ін. Для розробки паломництва необхідні ознайомлення з мусульманською системою салят, нормами ахляк, сутнісними складовими культури, які описано як харам чи халяль, тощо. На ці елементи необхідно зважати під час розроблення програми туру, виготовлення сувенірної продукції, маркетингових кампаній.

Метою подорожі може бути ознайомлення з релігійною історією, оздоровлення, духовне очищення і наближення до Бога. Це означає, що програму необхідно розробляти в кількох варіаціях, залежно від мети потенційного паломника.

2. Католицький сектор релігійного туризму України.

Подібно до мусульманських паломництв, католицький релігійний туризм можна поділити на декілька різновидів: 1) паломництва-прощі; 2) християнський відпочинок; 3) освітній релігійний туризм. Паломництва-прощі можуть поділятися на два різновиди: прощі до місць розташування відомих ікон, санктуаріумів, святинь; подорожі, пов'язані з життям святих; в) паломництва, що стосуються певних подій (зустрічі з Папою, беатифікації, релігійні свята).

Необхідно одразу відзначити принципову відмінність християнського паломництва від ісламського — для християн паломництво є не основним, а додатковим елементом релігійного життя.

Паломництво — це, передусім, духовна мандрівка. Показовим є український термін, який використовується на позначення цього феномену — «проща», тобто перепрошення Бога за власні гріхи, наближення до Нього в зреченні від звичної повсякденності.

Специфіка католицьких паломництв України — відсутність упередженості щодо належності святинь до різних церков. Особливою популярністю користуються: Софія Київська (наразі працює як музейний комплекс), Києво-Печерська Лавра (УПЦ МП), Почаївська Лавра (УПЦ МП), Собор Зарваницької Матері Божої (УГКЦ), Свято-Успенська Унівська лавра (УГКЦ), Крехівський монастир (УГКЦ), Всеукраїнський санктуарій Матері Божої Святого Скапулярію в Бердичеві (РКЦ), Санктуарій Летичівської Богородиці (РКЦ), Кафедральний собор святих апостолів Петра й Павла в Кам'янці-Подільському (РКЦ), перша на теренах колишнього СРСР Хресна дорога в Шаргороді (РКЦ) [1], монастир у селищі Гошів (де зберігається копія Ченстоховської ікони, визнана чудотворною у XVIII ст.), Санктуарій Матері Божої Більшівецької та ін. Окремо слід відзначити с. Грушів як один з провідних центрів марійних прощ, проте у зв'язку з тим, що немає рішення Ватикану щодо визнання дійсності об'явлення там Богоматері, статус цього центру є сумнівним, хоча він збирає значну кількість паломників [3].

За часом проведення можна відзначити кілька визначних дат — 16 липня (Санктуарій Матері Божої Святого Скапулярію в Бердичеві), 5 серпня (Почаївська Лавра), 15 (28) серпня (Успіння Пресвятої Діви Марії), молодіжні паломництва за маршрутом «Мелітополь–Запоріжжя» в період з останнього тижня липня по перший тиждень серпня тощо.

Наразі внутрішньоукраїнський паломницький рух активно поновлюється, хоча говорити про відродження рівня дорадянських часів передчасно.

Організаторами цих паломництв є або миряни, або священники чи монахи. Інформація поширюється насамперед через католицькі ЗМІ, друковані й усні оголошення в парафіях, дружні зв'язки.

Програма паломництв обов'язково передбачає: подорож; літургію; спільну молитву. У фіналі паломництва — свято (також можливою є організація реколекцій). Залежно від складності маршруту, реколекції можуть здійснюватися й під час подорожі (наприклад, паломництво «Мелітополь-Запоріжжя»), в такому разі визначатиметься загальна тема прощі (наприклад, про покликання, священство, сімейне життя та ін.). Обов'язковим також є присутність священника (зумовлена і необхідністю проведення літургії, і вимогами душпастирства).

Реколекційний рух. Найчастіше реколекції спрямовані або на певні соціальні групи (молодь, сім'ї, окремо — юнаки та дівчата тощо), або є змішаними і зазвичай передбачають кілька елементів: 1) розрив зі звичним середовищем (іноді — відмова від мобільного зв'язку); 2) обов'язкові щоденні Меси та додаткові види богослужінь; 3) час на колективну й індивідуальну молитву; 4) програма конференцій на певну тематику; 5) душпастирство. Можуть проходити або у таборах з відповідною програмою навчання, або ж бути індивідуальнішими в монастирях.

Прощі за межами України. Серед провідних напрямів зовнішніх паломництв — Польща, Свята Земля, Боснія і Герцеговина, Італія, Франція, Іспанія та ін. Специфіка цих паломництв — поєднання духовного пошуку з бажанням «подивитися світ». Як уже зазначено вище, можна виокремити три основні різновиди таких паломництв: пов'язані з місцями або святинями; біографічні; подієві. Деяко окремо — молодіжні зустрічі спільноти Тезе (є екуменічними і відбуваються щороку в іншому місті Європи (Рим, Страсбург, Париж тощо). Специфіка цих зустрічей — обмеження у віці (до 30 років), достатньо спартанські умови проживання, міжнародність і міжконфесійність. Програма зустрічі зазвичай дуже насичена — спільні молитви, співи, конференції, реколекції, екскурсії містами та ін.

Показовим є паломництво у зв'язку з беатифікацією бл. Іоанна Павла II та бл. Іоанна ХХІІІ. Очевидно, що метою є участь у церемонії у Ватикані, проте програма паломництва передбачає екскурсії до Кракова, Венеції, Падуї, Флоренції, Риму, Відня. Аналогічними є й паломництва на винесення Тернового вінця (Нотр-Дам, Франція), до Ченстохови, на зустрічі з Папою Римським та ін. Ідеться про те, що релігійна подія задовольняє дві потреби — суто духовну та туристичну. Специфікою таких паломництв є їх невелика вартість, фактично — собівартість.

Серед міжнародних паломництв важливими є марійні прощі: до Меджугір'я (Боснія та Герцеговина), Ченстохови (Польща), Фатіми (Португалія), Лурду (Франція); а також прощі, пов'язані з певними

святими: до Сан-Джовані Ротондо (о. Піо), Асізи (св. Франциск), Барі (мощі св. Миколая), Касія (св. Рита) та ін.

Очевидно, що туристична подорож, запропонована турагенцією, може також долучати до програми ознайомлення з релігійно важливими об'єктами. Проте, якщо йдеться про релігійний туризм, необхідно чітко з'ясувати його суть — це не просто туристична подорож, а мандрівка з метою наблизитися до Бога. Тому не кількість релігійно значущих об'єктів має визначальне значення, а загальна програма. Необхідно під час кожного окремого туру зважати на потреби групи в душпастирстві (з групою має подорожувати священик), участі в богослужіннях (бажано — щоденних), молитві розарію (бажано — спільної), духовних конференціях, адорації тощо. Також слід зазначити те, що зменшення вартості поїздки завдяки нічним переїздам призведе не лише до фізичної втоми учасників, але й до проблем з здатністю концентрувати увагу під час молитви та Літургії (а це означає, що мети паломництва не буде досягнуто). І, зрештою, значимими є і загальні релігійні свята, і локальні храмові свята.

Зазвичай, в Україні організація таких паломництв була справою волонтерів (мирян та богопосвячених осіб), проте Паломницько-Реклекційний центр «Рафаїл» при УГКЦ, Паломницький центр Київської архієпархії УГКЦ св. Андрія Первозванного та Римо-католицький паломницький центр св. Кристофора наразі пропонують широкий спектр програм за доступними цінами, тому можна говорити про розвиток бізнес-структур, які забезпечують потреби в релігійному туризмі в Україні. Важливою є пропозиція «християнського відпочинку», тобто йдеться про туристичну подорож для християн — без насиченої духовної програми, але з можливістю брати участь у літургії, уникати небажаних з точки зору чистоти духовного життя елементів масової культури та ін.

Таким чином, релігійний туризм у католицькому й ісламському середовищах сучасної України існує у двох основних формах — паломництва та туристичні подорожі релігійно свідомих людей. Для католицького сектора релігійного туризму характерне виникнення перших комерційних структур.

Основні напрямки паломництв і подорожей мусульман та християн України є основними і для масового туризму — Італія, Польща, Ізраїль, Єгипет, Франція, Туреччина. Більшість оглядових турів цими країнами передбачають і візити до релігійних святинь, проте програма турів не задовольняє релігійні потреби потенційних туристів.

Специфіка менеджменту релігійного туризму зумовлює необхідність співпраці з релігійними лідерами; знання культурних відмінностей цільової аудиторії, релігійної практики та духовної складової паломництва або релігійного відпочинку (що необхідно не лише в процесі підготовки загальної програми туру, але й під час розроблення сувенірної продукції, системи харчування, одягу

обслуговуючого персоналу та ін.). Також слід звернути увагу на ціну турпродукту — вона має бути нижчою за подібні тури нерелігійного туризму. Нагально необхідним є постійний моніторинг релігійних новин (особливо, коли йдеться про Католицьку Церкву — новини про встановлення нових індульгенцій, особливо тимчасових, зустрічі з Папою Римським, виставлення реліквій, беатифікації тощо). Окремою темою, пов'язаною з релігійним туризмом, є організація безпеки — крім загальних заходів, необхідних у будь-якому турі, слід зважати на небезпеку екстремізму, знати дати, які можуть провокувати терористичні акти, передбачати можливе виникнення напруження під час контактів з місцевим населенням та ін.

Подальший розгляд теми потребує поглибленого дослідження специфіки організації релігійної подорожі в межах відповідних традицій з розробленням практичних рекомендацій для менеджерів туристичної сфери.

Список літератури

1. 10 святих місць в Україні, які варто відвідати кожному християнину // CREDO. — 2013. — № 1 (127). — С. 11.
2. Амін аль-Касім Хадж кримських татар: історія і факти / Амін аль-Касім, Ділявер Сейдахметов // Умма. — 2013. — № 13. — С. 8.
3. Блажеєвський Ю. Проща-паломництво у східній католицькій традиції [Електронний ресурс] / бр. Юрій Блажеєвський. — Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2009/08/4512>. — Назва з екрана.
4. Крюкова Н. В. Мусульманські святині Криму як об'єкт релігійного поклоніння / Н. В. Крюкова // Філософські обрії. — 2007. — № 18. — С. 212–227.
5. Якубович М. Хадж українських мусульман в годы незалежності [Електронний ресурс] / М. Якубович. Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2009/08/4512>. — Загл. с екрана.

Надійшла до редколегії 02.09.2014 р.